

Záhonyi András (Budapest):

Korkép és kórkép az 1960-as évekből²³²

Liska Tibor közgazdász elképzelése a gazdasági mechanizmusreformról (1963-65) csak kb. 25 év múlva kaphatott nyilvánosságot.

Az **ökonosztát** úgy működik, mint a termosztát – de nem a hőmérsékletet, hanem a gazdaságot szabályozza. A hajókormányosról (görögül: kybernetész) elnevezett **kibernetika** atyja, Norbert Wiener matematikus és filozófus neve gyakran felbukkan Liska tanulmányaiban. Safford Beer szerint²³³ a kibernetika tudományának lényege az ismeretlen tényezőkre való reagálás. Ez a rendkívül komplex (problematis) rendszerek kezelésekor remek eszköz lehet. A kibernetika alapelve a visszacsatolás.

Liska egy vicces példát is ad erre az önszabályozásra. Szerinte disszidálás ellen a létező legintelligensebb határőrizet: a honvágy. A rendőri módszernél is hatékonyabban működik.

Ezzel kapcsolatos **vicc**: 1952-ben elkapják a disszidáló cigányt a határon. A kihallgatáson elmondja, hogy kint vannak az urak, akikből ő jól élt – itthon már nem röpködnek a százasok.

- Ha odaát jobb, akkor csak azt nem értem, hogy ezt miért vitted magaddal? – kérdi tőle kihallgatója a motozásnál talált Rákosi-képre mutatva.
- Instálom, honvágy ellen! – válaszolta a zenész...

Másik kapcsolódó **történet**: Amikor Galilei kénytelen visszavonni tanait, egyik tanítványa csalódottan így kiált fel: „Szerencsétlen az az ország, amelyiknek nincsenek hősei!”

Galilei válasza: „Az az ország szerencsétlen, amelyiknek hősökre van szüksége!” (B. Brecht: Galilei)

Megjegyezzük: Árvíz, tűzvész, idegen támadás idején persze szüksége van – de normális körülmények között az a jó, ha nincs.

A kapitalista gazdasági verseny igazságtalansága, hogy a korábbi nyertesekre a játékszabályok már nem érvényesek olyan mértékben, mint a vesztesekre...

²³² (Forrásmű: Liska Tibor: Ökonosztát. Közgazdasági és Jogi K., 1988)

²³³ Beer, Stafford Anthony: *Cybernetics and Management*. 1959. (Megj.: Liska könyvében hibásan szerepel: Stafford helyett Stradford és Cybernetics helyett Kybernetik. Ez azt jelzi, hogy Liska és a könyvének lektorai [Nyers Rezső, Tardos Márton] inkább a német nyelvet ismerték, s nem az angolt). Beer másik műve: *The Brain of the Firm* (The Pinguin Press, London, 1972). „Cybersyn” nevű programját (a kibernetika elméletének alkalmazása a kormány munkájában, az állami szektor irányításában) Chilében próbálták ki, Allende kormányzásának idején. Az 1990-es években kidolgozta a nem hierarchikus problémamegoldás formális modelljét (Syntegrity), melynek fontos eleme a csapatmunka (team work).

A „**fekete doboz**” mint modellezési elv (látszólag²³⁴) tagadja az okozati összefüggések közvetlen felismerhetőségét a rendkívül komplex, sztochasztikus rendszerekben. Az utasításos tervgazdálkodás elméletét vallókat ez persze sérti – ám a gyakorlat később igazolta, hogy semmi biztosíték nincs arra, hogy egy utasítást a gazdaságban a kívánt eredménnyel végre is lehet hajtani. De tapasztalatiilag annyi megállapítható (majd ellenőrizhető), hogy „ha ezt teszem, akkor valószínűleg ez lesz”. Tehát determinisztikus kapcsolat helyett sztochasztikusról (véletlenszerűről) van szó. Ha a nem kívánt eltéréseket negatív előjellel visszacsatoljuk a bemenetre, akkor egy olyan önszabályozó rendszer jön létre, amelyik önmagától meg fogja közelíteni célját.

Neumann János megdöbbentő felfedezése, hogy az ember képes olyan gépet tervezni, amelyik intelligensebb, mint tervezője.²³⁵ (?)

Liska a '60-as években „a szocializmus megszállott híve”, a szocialista társadalmi forradalom útkereső időszakának, a reformok korának újíója.

A személyes felelősségvállalás, a kollektív és szakértői vezetés, az osztalékfizetés, a tehetségek támogatásának támogatója.

Modelljének lényege: **szakítás** a **bürokratikus**sá vált **direktív tervgazdálkodással**, a torz piaccal, a rövidlátással, a koncepcióhiánnyal, a divatból lelkesedéssel, a tévelméletekkel, a „kerül amibe kerül” felfogással, a mesterséges árképzéssel, a „kapun belüli” munkanélküliséggel (ennél még a „jelen sem léti díj” is jobb – nem kell termet, világítást stb. biztosítani...), a protekcióval, a kontra-szelekcióval, a bizottságosdival, a „sóhivatalokkal”, a hitelmonopóliummal, a titkosítással, a fejőstehén-rendszerrel, az irracionalizmussal (mely szerint pl. minél drágábban termelünk, annál nagyobbban tűnik a jövedelmezőség...).

A kibernetikában a szabályozás visszacsatolással történik. Liska Ökonosztátjának követelményei között ezért szerepel a hozzáférés a szükséges **adatokhoz** (információhoz), a **klikkrendszer** leépítése – vagyis a „gazdasági

²³⁴ A „látszólag” megjegyzést azért tettük oda, mert később, a megismerés magasabb szintjén, a jelenség komplex feltárása után már láthatóvá válhat a „fekete doboz” belseje, a hatások és összefüggések teljes rendszere.

²³⁵ John von Neumann (margittai Neumann János, az elektronikus számítógép „atyja”): *The General and Logical Theory of Automata, Cerebral Mechanisms in Behaviour*. J. Wiley & Sons, New York, 1951. Neumann többek között a halmazelmélet egzakt megalapozója és a játékelmélet megteremtője (minimax elv, 1928). A *kvantummechanika matematikai modellje* (1932) c. könyvében bírálta a fizikusok megközelítését, így Paul Dirac Dirac-delta függvényét is. Garrett Birkhoffal együtt bebizonyította (1936), hogy a kvantumfizika egészen más logikát követel, mint a klasszikus. Fontos eredményeket ért el a numerikus analízis és a szukcesszív approximációs eljárások terén is. Nevét holdkráter őrzi. A *Financial Times* 1999-ben az évszázad emberének nevezte.

jogegyenlőség”. Bírálja a marxizmus klasszikusait is, akik a szocializmust áru- és pénzviszonyok nélküli társadalomnak képzelték el.

Lenin is magáénak vallotta Marx tanítását – de csak addig, amíg a gyakorlat be nem bizonyította, hogy az árutermelés fejlesztése nélkül a szocialista gazdaság sem élhet meg. (Így „jött rá” Lenin, hogy nem a legfejlettebb tőkés országokban győzhet először a szocialista forradalom.)

C. N. Parkinson²³⁶ „példái”:

1) Az igazgatóság tagjai a súlyos milliókat jelentő nagy beruházásokat vita nélkül elfogadják, de a bicikligarázson igen nagy vitát csapnak...

2) A brit alsóházat úgy szervezték meg, hogy a képviselőknek egyik vagy másik félhez kell állnia, még mielőtt tudná, mik az érvek, sőt (néhány esetben) még mielőtt ismerné a vita tárgyát. Születésétől kezdve arra idomították, hogy a maga csapataért küzdjön, s ez megmenti a felesleges szellemi erőfeszítésektől. Ha a szónok az ő felén áll, így kiált: „Halljuk, halljuk!”. Ha az ellenoldalon, akkor „pfujt” mond.

A következő három „szokatlan” Liska-féle állításnál az ellenőrizhetőség végett könyve oldalszámait is megadjuk:

„Az emberi tevékenység ma több mint 99%-ban (állati) **ösztönösségre** épül. Az ember annyira „állat” még, annyira a nem tudatosult feltétlen és feltételes reflexei irányítják tevékenységét, hogy nemcsak megmagyarázni nem képes, hogy mit csinál, hanem még pontosan leírni sem tudja.” (Liska 266. o.)

Wilhelm Röpke²³⁷ (a kisüzemi ideológia híve, a háztáji kertészkedés patrónusa) szerint fontosabb a „boldogság”, mint az a kérdés, hogy kifizetődő-e, vagy sem. (Liska 272. o.)

Az **ész** a legszűkebb és egyben a társadalmilag legjövedelmezőbb erőforrás (és eredményéhez képest a legrosszabbul megfizetett...) (Liska 292. o.)

Liska a szocializmus politikai gazdaságtanának bírálata miatt több baráti figyelmeztetést is kapott.

Liska **humoros** válasza: „Őszintén köszönöm a féltést, de azt hiszem, kár aggódni. Mindenkit megnyugtathatok: ha megszületett volna már a szocializmus igazi politikai gazdaságtana, akkor elmennék ’Hozzá’, és ünnepélyesen bocsánatot kérnék ’Tőle’. De ha nincs kihez menni...”

A magyar gazdasági vezető a ’60-as években tipikusan szabad ember: egy szabad országban azt teszi, amit szabad...

²³⁶ Parkinson, C. M.: *Parkinson törvénye*. Közgazdasági és Jogi K., 1964.

²³⁷ Röpke, W.: *Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart*. E. Rentsch Verlag, 1942. (Magyar címe: *A harmadik út*.)

Rudas László így tanította a kommunizmust 1948-ban:

Egy lány kérdése: ha a társadalom raktáraiból mindenki ingyen választhat majd ruhát, akkor mi a biztosíték arra, hogy egyesek nem fognak túl sokat kivenni maguknak?

Rudas erre kihívta a lányt, és felszólította, hogy vetkőzzék le!

A lány természetesen megtagadta ezt – hiszen szégyenli.

„Na látja, a kommunizmusban azt is szégyellni fogják az emberek, hogy a szükségesnél több ruhát vegyenek ki a közös raktárból” – érvelt Rudas.

(Megj.: Az oroszok társadalmi kísérletében mindenki 5-10 télikabátot vitt haza...)

Liska szerint különösen hosszú idő kell ahhoz, hogy egyes cikkeket, pl. vilamos energiát a vállalatoknak is olcsóbb legyen ingyen adni, mint méricksélni...

Pl. a kenyeret már ma is ingyen adhatnánk, ha csak emberi fogyasztásra lehetne felhasználni – írja Liska. A teljes szükséglet kielégítés szinte elképzelhetetlen – a fizetőképes keresletet nem szabad összekeverni a szükségletekkel. Az igazságos elosztást megvalósítani viszont igen nehéz.

Liska kritikája a nyereségességet kimutató 'számításokról', kozmetikázásról: „A papír, amelyen a számítást végzik, igen türelmes...”.

Pl. az 1959-es árrendezésnél szocialista vállalatunk 14-16 md Ft körüli összeggel csapták be az államot. A statisztikai manipuláció vagy korrekció is könnyen megvalósítható 'papíron'.

A legnagyobb ritkaságok közé tartozik, hogy a tekintélyes ellenőrző apparátus csak az ellenőrzés technikai eszközeire támaszkodva tud leleplezni egy visszaélést. A leleplezett visszaéléseket előzőleg majdnem mindig bejelentette (beárulta) valaki...

Liska szerint (is) **importtal** helyettesíteni kitermelő és feldolgozó iparunk termelését (pl. a magyar szénbányászatét) csak vészhelyzetben szabad.

Liska 'hármassága' a szocialista gazdaságban: a politikai hatalom, a társadalmi tulajdonos (funkcióját a bankrendszer tölti be), a gazdasági vállalkozók (szakemberek).

Máshol a tulajdonos–vállalkozó–munkás 'szentháromságról' ír. Az Ökonosztát modelljét erre a háromra egyszerűsítve mutatja be, s teszi könnyen érthetővé.

Végkövetkeztetése: a gazdasági életben nincs 'happy end', csak a mind magasabb rendű, kevésbé elvtelen kompromisszumok irányába való fejlődés, a dinamikus egyensúly keresése–megtalálása.

A **tudomány** mindig tagadja az előző tudományt, de sohase tagadja meg azt teljesen.

Az **igazi tudós** annak örül a legjobban, ha a korábban vallott (vagy éppen a saját maga által felállított) tételekről derül ki, hogy nem voltak (teljesen) igazak. Mint társadalmi lény azonban korántsem örvendezhet olyan egyértelműen ennek: hiszen még ha nem is csökkentik ezért a fizetését, tudományos elismertsége ezzel erősen csökkenhet, különösen az ostobák előtt.

(Megj.: A 60-as években a saját utat járó, piaci alapú jugoszláv gazdasági mechanizmus vizsgálata „kutatási tilalom” alatt állt. Tény viszont, hogy 1957 és 1960 között évente kb. 10%-kal nőtt az életszínvonal déli szomszédunknál...)

„...Tudom az eredményt, csak (még) nem tudom, hogyan jutok el hozzá!”
(Carl Friedrich Gauss matematikus véleménye a nagy jártasságot kívánó ’előre megsejtésről’.)

A közösség azonnali elismerése nem feltétlenül szükséges, de egyéni boldogság nincs anélkül, hogy az ember ne higgyen abban, hogy amit tesz, az másoknak is jó vagy jó lesz. (Lásd még Faragó Jenő cikkét: „Ösztönzés vagy önzés?”, *Népszabadság*, 1963. okt. 18.)

Értelmes munkával később sokkal nagyobb anyagi és erkölcsi elismerést lehet szerezni, mint egy nagy örökségnek egy tál lencséért való eladásával.

A szocializmus politikai gazdaságtanának állítása: az ember nem eladó, nem lehet pusztán eszköze a legfejlettebb pénzügyi vagy politikai mechanizmusnak sem. Liska szerint viszont a munkaerő áru (a szocializmusban is). A föld és a többi termelőeszköz is áru.

A jog pedig nem azonos a lehetőséggel. Szegénynek és gazdagnak egyaránt joga van a híd alatt vagy lakásban aludni – a hajléktalannak azonban nincs lehetősége választani...

A legfejlettebb tőkés árutermelő társadalmakat is érheti „baleset”. (Lásd a kapitalizmus által előidézett két világháborút, mely a piacok újrafelosztásáért is folyt...)

Liska egyik utópisztikus elképzelése „a munkateljesítménytől független **lét-minimum**” (a bér kb. 70%-a!). Henry Ford mindezt egészen másképp látja: nála se munkakör, se állandó beosztott – csak FELADAT van, és sikeres megoldásakor (azonnal) PÉNZkifizetés!

Liska pechje: Hruscsov éppen megbukott a maga újításaival a Szovjetunióban, így Magyarországon is háttérbe szorultak a reformerek.

A szerző által vizsgált kérdések mit sem veszítettek **aktualitásukból** (1988-ra).

Megj.: még **ma is aktuálisak** – az ún. „rendszerváltáskor” ui. átmenet nélkül átestünk a ló túlsó oldalára...

Liska kritikusai (Nagy Tamás,²³⁸ Csikós-Nagy Béla) egy kérdésben joggal bírálják: a tervezéssel szembeni idegenkedése valóban túlzottnak tűnik.

A szerkesztő megjegyzése:

Ebben a kis írásban valamennyire képet kapunk Liska Tibor szemléletéről, de az ő legnagyobb találmánya, a sajátos harmadik utas Liska-modell a társadalmi tőkével, ami már a születéssel rendelkezésünkre áll és a nevelődéssel, tanulással, tapasztalattal, munkával gyarapítjuk és csak megfelelő szintjén juthatunk hozzá munkahelyhez, vezető szerephez, stb., bár itt nem szerepel, érdemes a tanulmányozásra.

²³⁸ Nagy Tamás: Egy kritikáról és koncepcióról. Közgazdasági Szemle, 1963/9.